

Propaganda i control de l'opinió en els inicis del franquisme: el cas de la província d'Alacant*

per Francisco Sevillano Calero

En els últims lustres, la renovació de la historiografia sobre el feixisme s'ha degut, en part, a l'atenció prestada a la ideologia, la mobilització de les masses i les formes de dominació carismàtica, aspectes que permeten destacar el centralisme que, en la concepció totalitària de l'Estat, va tenir la dimensió simbòlica de la política i la seua projecció ritual en la societat. El *totalitarisme*, tal com va ser exaltat pel populisme i l'exacerbat nacionalisme del feixisme italià, constitueix així la culminació d'un moviment revolucionari que, mitjançant la mobilització i la nacionalització de les masses, aspirava a integrar i homogeneïtzar la societat en l'Estat a través del mite del *nuevo hombre*.¹ En gran manera, aquesta dimensió simbòlica del feixisme va influir, finalment, en la trajectòria del conjunt de la dreta conservadora i de l'extrema dreta a Europa, com també en la particular adaptació del projecte totalitari del feixisme en el procés de legitimació política de diferents dictadures d'entreguerres, com el franquisme en els seus inicis. Van ser diverses experiències al bell mig del procés de subversió ideològica i política davant l'avanç de la modernitat, el desenllaç de les quals permet constatar no tant la seua identitat, sinó la varietat i el diferent grau d'afinitat de respostes de la dreta europea davant la crisi del liberalisme.

En relació amb aquest enfocament, és important parar atenció, entre altres arguments, al model de socialització imposat a la societat espanyola des del poder. Això permetrà definir adequadament el significat i la transcendència del projecte totalitari en la dictadura franquista. En aquest sentit, una qüestió significativa és l'abast de la política propagandística totalitària que, dirigida pel partit únic FET i de les JONS, aspirava a forjar una *cultura popular* i a formar una *conciencia nacional* a través no solament de l'adoctrinament de les consciències, sinó també de la mobilització de les conductes. El cas de la província d'Alacant durant la immediata postguerra, després de l'ocupació de la capital el 30 de març de 1939, és un exemple il·lustratiu sobre la influència d'aquest model en la construcció del *nuevo Estado* franquista. D'aquesta manera, l'exposició d'un cas local pretén

* Traducció del *Secretariat de Promoció del Valencià* de la Universitat d'Alacant.

1. Vegeu, en aquest sentit, E. GENTILE, «El fascismo y la vía italiana al totalitarismo», M. PÉREZ LEDESMA (comp.), *Los riesgos para la democracia. Fascismo y neofascismo*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 1997, 19 i 24.

enfocar de forma ampliada els fets més pròxims a la realitat quotidiana del poder, i així validar empíricament possibles interpretacions generals de la imposició de la dictadura sobre la societat.

1. *Control i censura de la informació a Alacant*

Des dels primers moments de la guerra civil, es va anar definint un marc legal que va sancionar el control de la informació mitjançant la censura. Aquest marc legal es va concretar lentament en un aparell institucional que va articular el monopoli de la informació i de la propaganda per part de l'Estat.² En aquest procés, els canvis que es van produir amb la formació del primer govern de Franco al gener de 1938 van fer que les atribucions en premsa i propaganda quedaren integrades, a través del Servei Nacional de Premsa i Propaganda, en el Ministeri de l'Interior, que llavors presidia el falangista Serrano Súñer, qui a partir del febrer també dirigiria la Delegación Nacional de Premsa y Propaganda de FET i de les JONS. Des d'aleshores, hi va haver una confusió de competències entre l'Estat i el partit únic, que es van resoldre amb el creixent protagonisme del primer, que aviat es va concretar en l'adscripció de competències provincials.³ Al juny de 1938, es va disposar la creació de *jefaturas provinciales de propaganda* de FET i de les JONS, que rebrien les ordres de l'Estat o del partit a través del Servei Nacional de Propaganda. Poc després, al juliol, van ser transferides al Servei Nacional de Premsa les competències de FET i de les JONS en aquesta matèria, i van desaparèixer les *jefaturas provinciales de prensa* del partit en benefici dels caps de premsa dels governs civils. Aquesta situació es va mantenir fins a la creació de la Vicesecretaria d'Educació Popular el 1941.

El procés gradual de concentració de competències va fer que, des de l'Estat, es controlara directament la informació, principalment la periodística, i es deixara l'activitat propagandística en mans del partit únic a través de les seues *jefaturas provinciales de propaganda*. Així, l'actuació del Govern Civil de cada província va ser fonamental en el control dels mitjans de comunicació i en la censura de la informació, tal com establia la mateixa Llei de Premsa de 1938. D'aquesta manera, en el procés de configuració i institucionalització del *nuevo Estado* no solament es va reforçar el tradicional pes polític del Govern Civil sobre la societat a través del control del poder local i l'ordre públic, sinó també el de la propaganda. Aquesta situació es va consolidar a mesura que es normalitzaren les relacions amb l'autoritat militar de la província pel que fa a algunes competències, però sobretot segons s'imposava l'autoritat del governador civil sobre el cap provincial de FET i de

2. Vegeu, com a exposició general, el meu llibre *Propaganda y medios de comunicación en el franquismo (1936-1951)*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 1998, 52 i ss.

3. Vegeu E. GONZÁLEZ CALLEJA, «La prensa falangista y la prensa del Movimiento y del Estado: consideraciones sobre su origen y desarrollo», M. TUÑÓN DE LARA (dir.), *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil II*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1990, 495-517.

les JONS, com, finalment, va passar amb la unificació efectiva dels dos càrrecs en detriment del partit únic.⁴

A Alacant, la Jefatura Provincial de Prensa va ser assumida immediatament pel governador civil, càrrec ocupat des del 6 d'abril de 1939 per Fernando de Guezala Igual.⁵ Mentrestant, en virtut de l'ordre de 10 d'agost de 1938⁶ (que disposava que el Servei Nacional de Premsa fiscalitzava el material d'impremta en les ciutats que van ser ocupades) la Tercera Compañía de Radiodifusión y Propaganda en los Frentes havia controlat provisionalment els mitjans de comunicació de la ciutat, amb l'edició de la *Hoja Oficial de Alicante* entre el 8 d'abril i el 21 de maig de 1939. Aquesta situació provisional d'intervenció militar de la informació es va normalitzar aviat mitjançant la transferència del seu control directe al Govern Civil i el de la propaganda al partit únic. La normalització de la situació de la premsa diària a la ciutat (com va passar amb altres mitjans de comunicació com la ràdio) es va produir el 15 de maig de 1939 quan la Comandància Militar va lliurar els tallers, la maquinària i el material de la *Hoja Oficial de Alicante* a Fernando Ors Martínez,⁷ nomenat, el dia següent, director del nou periòdic *Gaceta de Alicante*,⁸ el primer número del qual va aparèixer el 22 de maig.

La designació dels directors, la censura prèvia i el sistema de *consignas*, imposats per la Llei d'abril de 1938, van convertir la premsa en un monolític instrument de propaganda al servei del *nuevo Estado*. Segons el que establia la Llei de Premsa, es va procedir a la immediata depuració de l'ofici de periodista, com va passar amb l'ordre de 17 de juny de 1939 del Govern Civil d'Alacant, en la qual se sol·licitava declaració jurada a tots els periodistes en la província.⁹ El 12 de juliol de 1940 es remetien les sol·licituds per a obtenir el carnet de periodista, acompanyades de les declaracions jurades corresponents, a la Direcció del Servicio Nacional de Prensa, encara a Burgos. La majoria d'aquests expedients van ser resolts negativament al llarg del mes de setembre.¹⁰ La depuració va afectar també l'Associació de Premsa de la província. Els nous components de la Junta de Govern, la presidència de la qual va recaure en el periodista Fernando Ors, van ser nomenats a finals de gener de 1940,¹¹ encara que l'aprovació de les seues normes generals es va ajornar fins a començaments de 1941. D'aquesta manera, la intervenció dels mitjans de comunicació i la depuració dels seus professionals, sempre sota el control del Govern Civil, va ser el centre del model informatiu imposat en els inicis de la dictadura.

4. Per a tots els aspectes, vegeu l'exhaustiu estudi referit a la província d'Alacant de D. SANZ ALBEROLA, *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del Gobierno Civil (1939-1946)*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 1999.

5. AHPA, GC, B 120.

6. BOE, 13-VIII-1938.

7. AHPA, GC, B 120.

8. AHPA, GC.

9. BOPA, 20-VI-1939.

10. AHPA, GC, B 120.

11. *Gaceta de Alicante*, 26-I-1940.

Per la seua part, la Direcció Provincial de Propaganda havia adoptat les seues primeres mesures, com ara l'ordre de 9 d'abril de 1939, que establia un termini màxim de trenta-sis hores per a esborrar de totes les façanes particulars «los letreros pintados por las bordas del marxismo». ¹² Algun temps després es publicarien ordres similars, com va ocórrer al setembre en ser prohibides les «denominaciones, títulos o rótulos en lenguas extranjeras», ja que «el idioma español [té] sobrado léxico para que se tenga que acudir, por parte de comerciantes e industriales, en demanda de palabras a otros idiomas para distinguir sus establecimientos». ¹³ Llavors, el delegat provincial de Propaganda era Enrique Pastor Perles, primer cap provincial de Falange Española a Alacant el 1934 fins que el van destituir després dels successos d'octubre d'aquest any. ¹⁴ Però, més enllà d'aquestes i d'algunes altres mesures puntuals, la veritat és que la situació del partit únic havia empitjorat, i es va informar des de la Inspecció Provincial de FET i de les JONS, l'octubre de 1939, que tots els serveis del partit, excepte la Delegació Provincial de Investigación, funcionaven molt malament. ¹⁵

La trajectòria de la premsa a Alacant, com en moltes altres províncies, va estar marcada per la ràpida constitució de la Prensa del Movimiento. ¹⁶ Mitjançant la Llei de 13 de juliol de 1940 ¹⁷ s'establia, en l'article primer, que «pasarán al Patrimonio de la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de Falange Española Tradicionalista y de las JONS, con facultades de libre disposición, las máquinas y demás material de talleres de imprenta o editoriales incautadas por el Ministerio de la Gobernación y su Dirección General de Prensa, en virtud de la Orden de 10 de agosto de 1938, o intervenidos por los mismos con anterioridad a dicha fecha, siempre que se trate de material perteneciente a empresas o entidades contrarias al Movimiento Nacional, aunque sean actualmente poseídas o disfrutadas en precario por entidades que no dependen del expresado Ministerio o de la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda del Partido, y aquellas que aunque no hubiesen sido materialmente incautadas debieron serlo en cumplimiento de la Orden ministerial referida. Para ello será necesario que sobre tales materiales tipográficos no se haya suscitado reclamación, contienda o tercería o que éstas se resuelvan desfavorablemente». Amb motiu d'aquesta disposició, Francisco Martínez Martínez va interposar una reclamació davant la Direcció General de Premsa, en què sol·licitava la devolució de la impremta de la seua propietat, situada al carrer Quintana de la capital, que pertanyia a l'Editorial

12. Hoja Oficial de Alicante, 9-IV-1939.

13. Gaceta de Alicante, 1-IX-1939.

14. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13.

15. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13.

16. Excepte l'estudi de J. MONTABES PEREIRA, *La prensa del Estado durante la transición política española*, Madrid, CIS/Siglo XXI, 1989, no s'ha publicat, fins ara, cap treball general sobre la trajectòria de la Prensa del Movimiento. Com a aproximació a la seua realitat local, vegeu R. M. MARTÍN DE LA GUARDIA, *Información y propaganda en la Prensa del Movimiento. Libertad de Valladolid, 1931-1979*, Valladolid, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Valladolid, 1994. L'estat de la premsa a Valladolid durant aquests anys s'ha de completar amb l'obra de P. PÉREZ LÓPEZ, *Católicos, política e información. Diario Regional de Valladolid, 1931-1980*, Valladolid, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Valladolid, 1994.

17. BOE, 24-VIII-1940.

Gaceta d'Alacant, al·legant que li havia estat confiscada durant la guerra pels republicans. Com a conseqüència de l'expedient obert, el desembre de 1940 es va informar des de la Direcció Provincial de Premsa que el reclamant «se trasladó durante el período rojo a esta Capital con algunos efectos de imprenta que vendió voluntariamente al Partido Comunista, trabajó en el periódico de la CNT "Liberación", después fue conserje del Sindicato de Artes Gráficas y, después de la venta al partido comunista de los objetos de imprenta de su propiedad, se trasladó a Albaterra con el cargo de Secretario Comarcal de Campesinos Comunistas».¹⁸ Decididament, aquests *antecedentes* no afavorien la seua reclamació.

2. El control de la ràdio i la cinematografia

La ràdio, instrument fonamental de propaganda, va ser controlada des dels primers moments de l'ocupació de la ciutat. L'estació privada EAJ 31 Radio Alicante, fundada el 1924, va ser confiscada per la Tercera Compañía de Radiodifusión y Propaganda en los Frentes, i va passar a la Direcció Provincial de Propaganda de FET i de les JONS l'agost de 1939. La normalització del control de la programació radiofònica es va establir poc després mitjançant l'Ordre de 6 d'octubre de 1939,¹⁹ que encomanava la censura prèvia dels programes de les emissores comercials a les direccions provincials de propaganda i imposava a totes les emissores l'obligació de connectar amb RNE per a retransmetre la informació general, la qual cosa va convertir els informatius parlats en els vehicles més importants de la propaganda oficial. Juntament amb la informació, van destacar també espais com els *editoriales hablados* i les constants *consignas* i *interferencias*. Així mateix, altres programes parlats van contribuir a l'adoctrinament polític de la població, com va ser el cas de les *emisiones especiales* del partit, sobretot del Frente de Juventudes i de la Sección Femenina. Durant aquests primers anys, aquests espais van ser les principals iniciatives propagandístiques en la ràdio de la Falange local a Alacant. Però l'afany de control va acabar afectant també la publicitat radiofònica. Així va ocórrer amb l'Ordre de 7 de març de 1941,²⁰ que encarregava les tasques de censura a la Direcció General de Propaganda del Ministeri de la Governació a través de les direccions provincials de propaganda. L'exhaustiva regulació es produiria algun temps després.

La decidida intervenció de la informació radiofònica va fer que també s'insistira en el control de les llicències de ràdio en la província, perquè existien aparells no declarats per a eludir el pagament del cànon anual o evitar la vigilància.²¹ En

18. AHPA, GC.

19. BOE, 7-X-1939.

20. BOE, 8-III-1941.

21. Quasi no hi ha estudis sobre la història local de la radiodifusió a Espanya; un exemple pot ser A. TORRES FLORES, *Una historia de la radio: Almería, 1917-1996*, Almería, Instituto de Estudios Almerienses, 1996. El desconeixement s'estén a l'anàlisi exhaustiva de la incidència de la ràdio en la realitat social i política durant el franquisme. Vegeu, per al cas italià, G. ISOLA, *Abbassa la tua radio, per favore... Storia dell'ascolto radiofonico nell'Italia fascista*, Florència, La Nuova Italia, 1990.

aquest sentit, a mitjan setembre de 1939 des de la Secretaria del Govern Civil d'Alacant es va reiterar, per escrit, una ordre verbal anterior al cap de Telègrafs perquè enviara una relació nominal (en la qual també constara el domicili) de possibles posseïdors d'aparells de ràdio en la província, la qual cosa no va poder ser atesa per l'escassetesa de personal.²²

Mentrestant, des del Govern Civil es cursava una ordre als empresaris i propietaris de sales cinematogràfiques i de teatres que obligava a sol·licitar-ne l'obertura a la Delegació de Cinematografia i Teatre del Servei Nacional de Propaganda amb seu a València. En la sol·licitud pertinent havien d'adjuntar dos avals de persones afiliades a Falange Española abans del 18 de juliol de 1936, permís que, no obstant això, havia d'autoritzar el Govern Civil de cada província. Així mateix, aquestes persones, i qualsevol particular, havien de remetre una relació jurada de tot el material cinematogràfic i del teatre a l'alcalde de la seua localitat, en la qual constara per separat el material existent abans del 18 de juliol, si era de propietat o llogat, i el que es va fer «durante el dominio rojo». Per descomptat, es recordava que per a la projecció de qualsevol pel·lícula o representació d'una obra teatral era necessari el corresponent full de censura o el timbre de censura i l'autorització respectivament.²³

Però, l'interès de les autoritats locals per la cinematografia es va centrar sobretot en el control dels espectadors.²⁴ Segons el que estableix l'Ordre de 24 d'agost de 1939, que prohibia l'assistència dels menors de 14 anys a les sessions ordinàries de cinema (a excepció de la sessió especial que s'havia d'organitzar els diumenges, dies festius i durant les vacances escolars amb pel·lícules de caràcter educatiu i patriòtic),²⁵ des del Govern Civil d'Alacant es procurava controlar l'entrada de menors en les sales cinematogràfiques. L'objectiu d'aquesta mesura, com es justificava en el preàmbul de l'ordre ministerial esmentada, era la regeneració moral de la societat, ja que l'«*extraordinaria difusión alcanzada por el cinematógrafo y su decisiva influencia en las costumbres, ideas y formación moral de la infancia exigen, por parte del Estado, una actuación tutelar*». La regulació de l'assistència de menors havia estat desenvolupada per l'Ordre de 14 de desembre de 1939,²⁶ que creava el càrrec de *clasificador de películas* per a menors de catorze anys amb caràcter de *delegat* del governador civil, que l'havia de nomenar. Aquesta breu disposició va ser ampliada mitjançant les pertinents instruccions.²⁷ Els classificadors funcionarien en les capitals de província i en els pobles d'importància que els governadors civils determinaren. Els nomenaments requereien en

22. AHPA, GC.

23. BOPA, 31-V-1939.

24. Excepte els estudis sobre la censura i, en menor mesura, la propaganda cinematogràfica, a penes hi ha investigacions sobre l'impacte; vegeu, com a exemple local, J. ESTIVILL PÉREZ, «Cinema, política i societat (1939-1945)», *La província de Tarragona durant el franquisme (1939-1976)*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1996, 171-185. Sobre el cinema en la província d'Alacant, cal esmentar les aportacions de Carlos Ferrer en la revista *Canelobre*, 14/15, 1989, i 31-32, 1995.

25. BOE, 2-IX-1939.

26. BOE, 16-XII-1939.

27. BOPA, 12-I-1940.

catedràtics d'institut, inspectors de ensenyament primari, mestres nacionals .i, generalment, funcionaris d'Educació Nacional dedicats a l'ensenyament. En altres ordres, s'especificava que, en el cinematògraf en què actuara el classificador, l'empresa propietària tenia l'obligació de reservar-li dues localitats preferents sempre que es produïra qualsevol canvi de programa, i que aquestes vegades havia d'assistir-hi obligatòriament. La seua tasca seria vigilar que l'empresa emplenara i segellara l'imprès facilitat en els governs civils en les capitals de província i en els ajuntaments en les altres poblacions. El classificador havia d'informar en el mateix imprès sobre totes les pel·lícules projectades en les sessions públiques i, en el cas de «*cintas documentales, reportajes, actualidades, dibujos, marionetas u otras de naturaleza semejante a las anteriores*», solament quan hagueren de ser prohibides per a menors de catorze anys. Així mateix, havia de fer constar qualsevol objecció que, des de «*el punto de vista patriótico, religioso, moral, político, militar o social*», justificara que una pel·lícula meresquera ser revisada per la Junta Superior de Censura Cinematogràfica. Aquests informes s'havien de lliurar setmanalment en el Govern Civil o en l'Ajuntament corresponent. Tanmateix, entre les instruccions, s'observava que, a l'hora de dictaminar sobre una pel·lícula, els classificadors «*deben tener en cuenta que hoy es grande en España la escasez de material cinematográfico y mayor aún la del apropiado para menores de 14 años, por lo cual, en atención a estas circunstancias, los organismos de censura vienen autorizando para menores muchas películas "caballistas" que en una situación normal y con material suficiente no se autorizarían sino en número mucho más pequeño*».²⁸

L'ambient d'exaltació nacional va motivar, per exemple, que, en el transcurs dels espectacles públics, les autoritats tingueren en compte aspectes com el respecte als símbols nacionals. Així, per exemple, des de la Jefatura Provincial de Propaganda de FET i de les JONS d'Alacant van donar la instrucció següent:

«*Primero.- El Himno Nacional dejará de interpretarse al final de las sesiones ordinarias de cinematografía y no podrá cerrar, en ningún caso, los espectáculos de cabarets, representaciones frívolas, verbenas y bailes, sea cual sea su carácter. Tampoco podrán interpretarse en la vía pública los Himnos Nacionales y del Movimiento, salvo en ocasión de celebrarse festividades o conmemoraciones de carácter patriótico y nacional. Los altavoces instalados en la población se abstendrán de dar a la vía pública los Himnos que se acostumbren a interpretar para cerrar las emisiones en las emisoras de radio.*

«*Segundo.- Tampoco podrá exhibirse o proyectarse en las salas de espectáculos la efigie de S.E. el Jefe del Estado. Igual norma se aplicará a los salones de baile, cafés, tabernas y similares, en los que tampoco podrá haber banderas e inscripciones con frases o consignas patrióticas en los que, bajo ningún concepto, se interpretarán los Himnos.*

«*Tercero.- En los demás establecimientos públicos en los que exhiban retratos del Caudillo y José Antonio, será con arreglo a modelos aprobados previamente*

por el Servicio Nacional de Propaganda y habrán de enmarcarse con sobriedad y sencillez, colocándose en un lugar preeminente y rodeados de la máxima dignidad.

«Cuarto.- Las diapositivas que se proyectan en los entreactos en las salas de espectáculos y que recojan motivos, emblemas, imágenes o textos de carácter social, político o patriótico, sean o no de la doctrina del Movimiento, necesitarán la previa autorización de este Servicio Nacional.»²⁹

Diverses disposicions van anar teixint un confús ordit sobre el control de la consciència i la moralitat dels costums. Així ho mostra la publicació, en la *Gaceta de Alicante*, d'una nota de la Direcció General de Seguretat al Govern Civil, en la qual s'ordenava sancionar a qui atemptara contra els bons costums amb paraules i actes en llocs públics i d'esbarjo; les autoritats havien de ser inflexibles, també, amb els horaris de tancament de «los lugares que cultivan el género frívolo y de los "cabarets", "dancings", "boites" y demás centros de vida nocturna, sobre todo de los situados en las afueras de las ciudades».³⁰ Aquest control de la moral i de la vida quotidiana va estar entre les preocupacions obsessives de l'Església catòlica, i esdevingué asfixiant el seu pes sobre la societat.³¹

Mentrestant, la vigilància per l'incompliment de les disposicions sobre l'entrada de menors en els cinemes va fer que, des del Ministeri de la Governació, es reiterara als governs civils la prohibició vigent. En el cas que aquesta prohibició no fóra observada serien sancionats els acompanyants dels menors entre 4 i 14 anys i els empresaris de les sales.³² No obstant això, per Ordre de 7 de maig de 1941 s'establí que, davant la manifesta impossibilitat de poder fer sessions infantils especials, els menors podien assistir a les sessions normals de cinema quan les pel·lícules hagueren estat classificades com a «aptas para menores».³³

3. La censura postal

Però, el control va anar més enllà dels mitjans de comunicació i dels costums públics, ja que la vigilància va perseguir també les opinions privades, que es va concretar no solament amb l'elaboració d'informes confidencials,³⁴ sinó també amb la censura postal.³⁵ La centralització de competències en matèria d'informació i

29. *Gaceta de Alicante*, 6-IV-1940.

30. *Gaceta de Alicante*, 31-V-1941.

31. Sobre la trajectòria de l'Església en la diòcesi d'Oriola-Alacant sota la dictadura, vegeu M. MORENO SECO, *La quiebra de la unidad. Nacional-catolicismo y Vaticano II en la diócesis Oriuela-Alicante, 1939-1975*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1999.

32. *Gaceta de Alicante*, 25-II-1941.

33. BOE, 11-V-1941.

34. Vegeu, sobre aquest tema, el meu llibre *Ecos de papel. La opinión de los españoles en la época de Franco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2000.

35. Cal lamentar el difícil accés a fonts com els informes policials i, en concret, la correspondència privada intervinguda per la censura postal. Com a exemple de l'ús d'aquesta en relació amb la història de la França de Vichy, vegeu A. LEFEBURE, *Les conversations secrètes*

d'ordre públic va fer que la censura postal passara als governs civils a través de la Direcció General de Seguretat del Ministeri de la Governació. En aquest sentit, el 8 d'abril de 1940 es va demanar al governador militar d'Alacant que els quatre oficials en situació de retirats, que s'encarregaven de la censura postal, es presentaren en la Secretaria d'Ordre Públic del Govern Civil a fi de comunicar-los la nova situació i de conèixer la seua intenció de prosseguir en aquesta tasca.³⁶

Les condicions referides a la transferència de competències es van establir des de la Direcció General mitjançant la circular datada el 16 d'abril.³⁷ Segons aquestes instruccions, que es completarien amb una *cartilla del censor*, els encarregats de la censura serien nomenats a proposta del governador civil de cada província. El personal s'havia de seleccionar entre els qui ja s'havien encarregat de la censura, atenent a la capacitat demostrada i a la confiança que meresqueren, encara que preferien retirats o jubilats (perquè solament s'havien de completar els havers passius amb un suplement mensual de cent pessetes) i als qui conegueren més idiomes. En cap cas, no es podia excedir la plantilla assignada. Així mateix, des de les comandàncies militars s'havia de transferir tot el material emprat fins aleshores en aquesta tasca censora. En cada província, es creava així una oficina de censura interior que, segons la seua importància, tindria tres censors com a màxim. Si solament hi havia un censor (com era el cas d'Alacant) hi hauria un suplent sense sou, que cobraria la quantitat proporcional al nombre de dies treballats. Per la seua banda, les oficines de censura internacional quedaven establertes a Madrid, Barcelona, Sant Sebastià, Sevilla, Bilbao, València, Vigo, Badajoz, Algesires, Palma de Mallorca i Las Palmas, i es van crear tres laboratoris d'anàlisi en les tres primeres capitals esmentades. Entre el personal seleccionat, la persona de major jerarquia militar o civil exerciria les funcions de cap de censura. El servei diari de tota la plantilla era de cinc. La tasca de censura consistia a intervenir la correspondència internacional i, de la resta, únicament la de *«las personas sospechosas por su desafección al Régimen o la de aquellas que ordenen las Autoridades civiles, militares o judiciales, sin perjuicio de que se examinen el mayor número de cartas posible escogido al azar, por si en ellas se descubrieran noticias de interés para las citadas Autoridades»*. Aquestes instruccions van ser transmeses al governador militar des del Govern Civil d'Alacant el 25 de maig de 1940. També li comunicaven que encara estaven esperant el nomenament, per la Direcció General de Seguretat, del tinent d'Infanteria retirat Isidro Camsuña Rodríguez com a censor en cap, que fins al moment havia exercit aquest lloc en la província.³⁸

Precisament aquest havia remès al Govern Civil un informe de les tasques desenvolupades.³⁹ El tinent Isidro Camsuña deia que la mitjana diària de cartes intervingudes era de vuit-centes, totes amb eixida o entrada des de l'estranger,

des français sous l'occupation, París, Plon, 1993. Una excepció per al cas espanyol és la de C. GARCÍA ENCABO, R. JUBERÍAS HERNÁNDEZ i A. MANRIQUE ROMERO, *Cartas muertas. La vida rural en la posguerra*, Valladolid, Soria Edita/Ámbito, 1996.

36. AHPA, GC.

37. AHPA, GC.

38. AHPA, GC.

39. AHPA, GC, 17-IV-1940.

i se censuraven, també, els despatxos telegràfics amb destinació fora del país o que en vingueren, com també els enviaments de diners o xecs. La correspondència certificada era intervinguda per una persona, que també ajudava els altres censors a despatxar l'altra correspondència. La plantilla era de quatre persones, després de ser reduïda de les vint-i-quatre inicials quan la censura va ser limitada a la correspondència internacional. Entre els censors, dues persones s'ocupaven de la lectura de la correspondència en francès i italià, que era la majoritària, mentre que la redactada en anglès i alemany era llegida per dos censors civils de confiança que col·laboraven desinteressadament amb aquest servei. En opinió del censor en cap, el personal disponible era insuficient, i era necessari augmentar-lo en dos o tres persones més, mentre que la continuïtat de qui fins aleshores havia fet aquesta tasca estava justificada per la seua experiència i perquè coneixien la majoria de les persones que mantenien correspondència amb l'estranger.

No obstant això, la centralització de la censura, les interferències que continuaven produint-se van motivar que, en una circular de 2 de març de 1941, s'ordenara als governadors civils des de la Direcció General de Seguretat la «prohibición terminante de obedecer otras órdenes e instrucciones que las recibidas por conducto de V.E.». En el cas que un assumpte important o urgent no poguera demorar-se, immediatament se n'informaria per escrit. Així mateix, cap encarregat de la censura podria exercir tasques per a un altre servei, «*debiendo ordenar la baja fulminante de los que dejen incumplida esta disposición*».⁴⁰ La correspondència d'ambaixades i consolats va ser objecte d'una especial atenció, i es va ordenar finalment des de la Direcció General de Seguretat del Ministeri de la Governació que tota la propaganda postal enviada als particulars havia de ser fiscalitzada, mentre que es respectaria la confidencialitat de les comunicacions entre els representants diplomàtics.⁴¹

4. La labor propagandística de FET i de les JONS

En plena reorganització de Falange en la capital a principis de 1940, la seua actuació en matèria de propaganda es reduïa a una emissió per Radio Alicante tots els dissabtes i la celebració de quatre sessions de cinema al saló d'actes de la Direcció Provincial del Movimiento, a més d'algun cicle de conferències sobre la doctrina del nacionalsindicalisme.⁴² Entre els motius d'aquesta precària tasca propagandística del partit, s'assenyalava, en un informe intern de març d'aquest any, la inexistència d'un periòdic propi en la província (la disposició que va permetre constituir la Cadena de Prensa del Movimiento va ser promulgada poc temps després, pel juliol de 1940), la qual cosa obligava a dependre del consentiment del director de l'únic diari que s'hi editava. Hom disposava, per tant,

40. AHPA, GC, expedients personals.

41. AHPA, GC, 5-IV-1943.

42. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13, 16-II-1940.

de poc espai en les seues pàgines. D'altra banda, també destacava el fet que la propaganda oral a penes era emprada com a vehicle d'agitació i adoctrinament polític. Sobretot, però, aquest fet argumentava la poca vàlua dels seus responsables, atès que *«los nombramientos, por regla general, recaen en aquellos que por su afición a la lectura y dilettantismo literario, no son, ni doctrinariamente, ni como minoría selecta, los más indicados para la labor de agitación real que propugno»*, com deia l'aleshores Cap Provincial de Falange.⁴³

Aquesta situació va canviar ben poc, malgrat actuacions com ara el repartiment de cartells i pasquins per la província, especialment entre els reclusos per a *«despertar en ellos el amor de la Nueva España por el conocimiento de la Obra de la Falange y del Caudillo»*;⁴⁴ l'autorització d'alguns actes i les conferències en localitats com Asp, Ibi, Onil i Castalla;⁴⁵ i, sobretot, la mobilització al voltant de commemoracions assenyalades. Aquest va ser el cas particular de la celebració, el dia 12 de setembre de 1940, d'una missa en el cementeri d'Alacant per a commemorar l'execució dels cinquanta-dos falangistes de Callosa del Segura que van participar en l'intent d'alliberament de José Antonio Primo de Rivera de la Presó Provincial d'Alacant, a la qual van assistir formacions de milícies del partit i de l'organització juvenil d'aquest.⁴⁶ Malgrat aquestes actuacions extraordinàries, la Direcció Provincial de FET i de les JONS d'Alacant va informar, per l'octubre, que, davant l'agreujament del servei de premsa i propaganda del partit, proposarien *«un camarada para la Jefatura del mismo de acuerdo con la Jefatura Nacional respectiva»*.⁴⁷ Malgrat el fet que el panorama a penes va variar en els mesos següents, van excel·lir iniciatives com l'edició, a partir del gener de 1941, del butlletí quinzenal *Norma*, dedicat a difondre consignes de caràcter nacional. Així mateix, a Alacant es van instal·lar altaveus, l'ús dels quals, amb finalitat propagandística, estava en mans de l'autoritat del Govern Civil i de la Direcció Provincial de Propaganda de FET i de les JONS.⁴⁸

Particularment, l'empresonament i l'ajusticiament de José Antonio Primo de Rivera a Alacant va tenir un significat marcat dins de l'imaginari falangista.⁴⁹ El diumenge 16 d'abril de 1939, pocs dies després de l'ocupació de la ciutat, Giménez Caballero va dirigir una allocució des de Radio Alicante, en la qual vociferava:

«Dios ha hecho que sobre tu sino chorreante de sangre y de crímenes, venga el perdón de Franco y nuestro pan lleno de lágrimas y nuestra justicia de hermanos, hablándote de Patria, de padres, de hermandad y de comunes anhelos.»

43. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13.

44. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13, 13-VII-1940.

45. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13, 14-VIII-1940.

46. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 13.

47. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 14.

48. AHPA, GC.

49. El caràcter oficial d'aquesta commemoració va ser decretat el dia 16 de novembre de 1938, BOE de 17-XI-1938. Quant a les principals rememoracions que van formar part de l'ideari falangista, cal esmentar les exalçades en l'obra de FRANCISCO MORET MESSERLI, *Commemoraciones y fechas de la España nacionalsindicalista*, editada a Madrid per la Vicesecretaria d'Educació Popular l'any 1942.

«¡No cierres tus oídos ni escondas tus ojos! ¡Míranos cara a cara, Alicante!
Nosotros traemos bien por mal, perdón por injuria, abrazo por ofensa y te
ofrecemos redención.

[...]

«Alicante, si de todas las ciudades de España fuiste tú la de mayor pecado,
tú has de ser, de todas las ciudades de España, la que mayor servicio, abnegación
y fervor has de ofrecer al Caudillo y a nuestro porvenir.

[...]

«Siguiendo el ejemplo admirable de la Callosa de Segura, donde José Antonio
dejara un día su semilla de vida y de palabra. Porque sólo así, a través de tu
arrepentimiento, de tus lágrimas viriles, de tus servicios abnegados, de tu hu-
mildad sin condiciones y de tu arrebató por España y por Franco, sólo así la
mancha de sangre que tiñe tu bandera blanca y tu caserío y la blancura de
tu nombre podrá borrarse lentamente».⁵⁰

El record de l'«ausente» i l'expiació col·lectiva de les culpes van motivar que el mateix Ernesto Giménez Caballero proposara que la ciutat passara a anomenar-se «Alicante de José Antonio», la qual cosa va ser acollida amb entusiasme en un editorial del diari *Gaceta de Alicante*, que deia «decir Alicante de José Antonio es algo así como afirmar que Alicante ya tiene alma; que su mole pétreo se ha trocado en relicario de un espíritu con nombre que nos habla de Dios y exalta a España».⁵¹ El 20 de novembre, dia de dol nacional per la «muerte de José Antonio», va ser una de les commemoracions assenyalades de la ciutat. Precisament, la celebració d'aquesta data l'any 1939, quan les despulles de José Antonio Primo de Rivera van ser traslladades amb gran aparat des d'Alacant fins al monestir d'El Escorial, va fer que l'exalçament falangista es transfigurara en ritu religiós.⁵² Dies després, i «a fin de que se pueda atender el alojamiento del gran número de personalidades y visitantes que nos honrarán con su visita con motivo del traslado de los restos de José Antonio», Fernando Guezala, governador civil d'Alacant, animava a «que surjan los necesarios ofrecimientos de la población en general»;⁵³ des del Govern Civil no van deixar de dictar-se ordres per a assegurar el proveïment d'Alacant,⁵⁴ i es van autoritzar, amb aquesta finalitat, l'obertura de restaurants, cafès i bars, amb la prohibició de vendre begudes alcohòliques fins a les cinc del matí del dilluns 20 de novembre i la de no poder obrir els establiments fins a les dues de la vesprada, una hora després de la conclusió de la cerimònia.⁵⁵ Ràpidament, es van alçar columnes amb l'emblema falangista en els pedestals, al llarg de les avingudes que unien el cementeri amb el centre d'Alacant, on, a través d'un arc monumental, s'accedia de la plaça dels Estels a l'avinguda de

50. *Hoja Oficial de Alicante*, 18-IV-1939.

51. *Gaceta de Alicante*, 13-VI-1939.

52. Vegeu, per al cas italià, E. GENTILE, *Il culto del Littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1993.

53. *Gaceta de Alicante*, 14-XI-1939.

54. *Gaceta de Alicante*, 16-XI-1939.

55. *Gaceta de Alicante*, 18-XI-1939.

Soto, ja en la plaça Calvo Sotelo, s'alçava una gran creu en honor «a los que dieron la vida por la patria». La Direcció Provincial de Propaganda va ordenar que «todas las colgaduras que engalanan balcones y fachadas, llevarán forzosamente lazada negra en señal de duelo. Asimismo las inscripciones alusivas al homenaje póstumo a nuestro Fundador, se reducirán a la de "JOSÉ ANTONIO ¡PRESENTE!"». ⁵⁶ En totes les localitats de la província, s'hi celebrarien exèquies i en les esglésies serien gravats «los nombres de los caídos» pertanyents a la parròquia, «encabezando las inscripciones con el nombre de José Antonio»; en acabar els funerals, els caps locals del Movimiento, juntament amb altres autoritats, es dirigirien, en formació militar, al lloc on descobririen una làpida. En aquest acte, seria llegida la «Oración de los Caídos», de Sánchez Mazas, es cantaria el «Cara al Sol», amb crits de ritual, s'hi col·locarien corones i quedaria una guàrdia d'honor durant tot el dia. ⁵⁷

A Alacant, els actes van començar al migdia del 19 de novembre, quan una centúria de la Falange va fer guàrdia d'honor davant el nínxol de José Antonio i unes hores després, a les 15:30 h, va traslladar el fèretre a la capella ardent, instal·lada en l'església de Sant Nicolau, on el Consell Nacional de FET i de les JONS esperava en la porta per a vetllar les despulles fins a l'endemà. Mentrestant, a l'antiga presó, anomenada ja «Casa de José Antonio», la cap provincial de la Secció Femenina resava el rosari, tal com es va fer, anunciat amb toc de campanes fúnebre, en totes les parròquies. A boca de nit, dues grans fogueres van ser enceses en els punts més alts de la ciutat: el castell de Santa Bàrbara i el castell de Sant Ferran. A les sis de la matinada del dia 20, el bisbe de la diòcesi va dirigir el funeral davant els representants del Govern, la Junta Política i l'exèrcit, i es va iniciar la marxa del seguici fúnebre fins al centre del port, on s'havia construït un mondlit, igual al que s'havia alçat al monestir d'El Escorial, que indicava el punt de partida, amb la data d'arribada del seguici. Després de la commemoració, en els actes de la qual s'afirmava que havien participat al voltant de 200.000 persones, el governador civil va dirigir una «alocución a los alicantinos» com a agraïment per la seua assistència majoritària i el fervor demostrat. ⁵⁸

A començaments de novembre de l'any següent, la Delegación Nacional de Organizaciones Juveniles de FET i de las JONS va organitzar la «ruta de José Antonio» per a donar a conèixer «la lección de nuestro Fundador» en diversos llocs. El primer acte va tenir lloc al Teatre Monumental d'Alacant, «siendo mucho el entusiasmo y la emoción despertados en la concurrencia» que abarrotava la capacitat del local, i es va repetir a les poblacions de Montfort del Cid, Elda, Saix i Villena, per a culminar el dia 20 amb la commemoració de l'aniversari de la mort de José Antonio, en què destacaren els actes que van tenir lloc a Elx i Novelda. ⁵⁹ Durant els anys següents, la commemoració del 20 de novembre va continuar tenint una atenció especial per part de les autoritats. No obstant aquestes actuacions extraordinàries, el progressiu malestar de la direcció provincial de FET i de les JONS

56. *Gaceta de Alicante*, 19-XI-1939.

57. *Gaceta de Alicante*, 17-XI-1939.

58. *Gaceta de Alicante*, 21-XI-1939.

59. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 14.

amb la tasca propagandística va provocar que, una mica abans de la celebració de la Unificació el 19 d'abril d'aquell mateix any 1940, es produïra la destitució del delegat provincial de premsa i propaganda, un càrrec que provisionalment va ocupar Pedro Carbonell fins al nomenament d'Antonio García Leal al maig.⁶⁰ Tanmateix, no van tardar a produir-se nous canvis.

5. Vers la culminació d'un model totalitari de propaganda?

La substitució de Serrano Suñer en el Ministeri de la Governació pel coronel Galarza, un monàrquic enfrontat a Falange, i el respecte al repartiment d'atribucions en la política cultural del franquisme, expliquen que, al maig de 1941, els serveis de premsa i propaganda passaren a una Vicesecretaria d'Educació Popular integrada en la Secretaría General del Movimiento.⁶¹ En el moment de major auge dels feixismes europeus, es potenciava d'aquesta manera el paper del partit únic en la conformació d'una *cultura popular* de caire totalitari. A Alacant, la Delegació Provincial de la Vicesecretaria va ser ocupada per Luis Villó Moya, nomenat també secretari de la Direcció Provincial de Premsa el 7 de juliol de 1941, que seria dirigida pel nou governador civil, Luis González Vicén, a partir del 26 de juliol. D'aquesta manera, el partit únic va estendre el control sobre els mitjans de comunicació i la propaganda (sobretot mitjançant la ràpida formació de la Cadena de Premsa del Movimiento i la seua actuació en l'àmbit de la radiodifusió), si bé el Govern Civil va mantenir les competències en matèria de censura de la informació.

Poc després d'haver reorganitzat els serveis de propaganda, es va produir el control efectiu de l'únic diari de la província per Falange. Els esdeveniments se succeïren ràpidament a partir del 30 de juny de 1941, quan des del Govern Civil es va incoar un expedient de sanció administrativa al director de la *Gaceta de Alicante*, Fernando Ors, per la venda obligatòria, el dia 24 d'aquell mes, d'un suplement juntament amb l'exemplar del periòdic sense haver-lo enviat al Govern Civil.⁶² Pocs dies després, el 5 de juliol, el governador imposava una multa, per import de mil pessetes, al director d'aquest diari per publicar sense autorització una ressenya de l'acte d'acomiadament, al Casino, a un grup de voluntaris de la División Azul que, procedents de Madrid i Toledo, es trobava de vacances a la ciutat.⁶³ No obstant la interposició d'un recurs per Fernando Ors, l'expedient sancionador va seguir el seu curs, i es va produir la suspensió del periòdic el 15 de juliol.⁶⁴ Al dia següent, s'ordenava a la comissaria de la ciutat que confiscara

60. AGA, SP, SGM, DNP, caixa 68.

61. Vegeu B. BERMEJO, «La Vicesecretaría de Educación Popular (1941-1945): un 'ministerio' de la propaganda en manos de Falange», *Espacio, Tiempo y Forma. Historia Contemporánea*, UNED, IV, 1991, 73-96.

62. AHPA, GC, expedientes personales.

63. AHPA, GC, expedientes personales.

64. AHPA, GC, B 120.

les oficines i els tallers del diari, la Delegació Nacional de Premsa autoritzava el partit perquè es fera càrrec de la *Gaceta de Alicante*. Mentrestant, Emiliano Martín Barbero era nomenat delegat del Govern Civil en l'administració del periòdic, l'últim número del qual va aparèixer el 17 de juliol de 1941. Durant els mesos següents, el que havia estat director del diari, Fernando Ors, va intentar publicar una nova capçalera vespertina en la capital, el *Noticiero Regional*, que no va estar autoritzada.⁶⁵ Els dos periòdics més importants a la província d'Alacant durant els anys quaranta, després d'haver desaparegut la *Gaceta*, van ser el diari *Información*, que va començar a editar-se el 18 de juliol de 1941, i el setmanari *Lunes*, el primer número del qual va aparèixer el 10 de setembre del mateix any, i els dos pertanyien a la premsa del Movimiento. Aquelles amargues queixes sobre la necessitat d'una premsa de titularitat pròpia havien estat satisfetes de manera expeditiva.

El rígid control de la premsa va provocar episodis rocambolescos, com el de la revista quinzenal *Exportación de pasa valenciana*, editada sense autorització governativa a Dénia des de l'acabament de la guerra. El 12 de setembre de 1941, el governador civil imposava al director d'aquesta una multa de cinc mil pessetes, a més d'ordenar la clausura de la redacció, de l'administració i de les dependències de la publicació.⁶⁶ La vigilància s'estenia als mateixos periodistes, com va passar amb el corresponsal del diari valencià *Levante* a Alcoi. En aquest sentit, el cap local de FET i de las JONS informà sobre la seua *actitud indisciplinada e independiente respecto a las Autoridades y Jerarquías de la plaza, dando lugar a diversos incidentes e irregularidades en las noticias que transmite a su diario*. Aquest informe motivà que, des de la Secretaria Provincial del partit, se sol·licitara, el 21 d'octubre de 1941, que el governador civil substituïra el díscol periodista.⁶⁷

Si aquests episodis van anar marcant la vida de la premsa, durant la llarga postguerra van funcionar cinc emissores radiofòniques a la província d'Alacant. L'estació Radio Alicante s'anunciava ja com a emissora de la cadena privada SER des de l'estiu de 1944, i s'incorporà a aquesta el 1946. Mentrestant, l'octubre de 1943 havia entrat en funcionament Radio Falange de Alicante. Aquest panorama radiofònic era completat amb les emissores EAJ 12 Radio Alcoy, EAJ 53 Radio Elche i EAJ 45 Radio Denia. La progressiva importància del model de ràdio comercial va motivar, tal com hem esmentat, que la programació radiofònica estiguera sotmesa a una censura i una orientació rígides, amb l'eradicació de qualsevol improvisació. Al mateix temps, el control de la informació (garantit per la connexió obligatòria amb els de RNE) continuava sent un dels principals vehicles propagandístics de la dictadura. D'aquesta manera, es va prestar una gran atenció al vessant lúdic dels programes d'entreteniment i evasió, cada vegada més importants en les emissores comercials, i amb aquest objectiu van ser dictades noves instruccions.⁶⁸

65. AHPA, GC.

66. AHPA, GC.

67. AHPA, GC.

68. AGA, SC, MIT, caixa 701, *circular n. 90 de la Delegación Nacional de Propaganda*, 10-VIII-1942, *circular n.º 95*, 17-IX-1942, i *circular n.º 97*, 23-IX-1942.

En aquest punt, hem de recordar que l'aproximació a la instauració del *nuevo Estado* franquista en la immediata postguerra des de la història local (com és el cas d'Alacant) ha de servir per a contrastar les visions generals en ús sobre alguns dels aspectes principals. En aquest sentit, hem de començar subratllant la importància que, per a mantenir les diverses formes de dictadura (tal com va passar amb el franquisme), tenen l'adoctrinament polític i la propaganda al voltant de la recerca de legitimitat, la mobilització de suports socials i la construcció d'un consens. Conseqüentment, cal destacar, entre altres facetes, la concreció d'una política d'informació i de propaganda.

Davant la falta d'estudis exhaustius, generals o locals, la caracterització d'aquesta política s'ha mogut entre una subtil ideologització, en el passat, i un confús academicisme, en el present, en caure en l'anàlisi formal a partir de rígids pressupòsits teòrics previs. Enmig del desconeixement d'aspectes significatius i de certa confusió terminològica, no ha faltat qui ha destacat que, al llarg del franquisme, hi hagué diverses polítiques d'informació i de propaganda que depenien del ministre de torn, dels contextos polític nacional i internacional i d'altres variables, encara que totes compartien «*la intención de tener bajo control el poder informativo*».⁶⁹ Certament, la concepció essencial de la informació en la dictadura franquista parteix de la subordinació de la premsa, i en general de tots els mitjans de comunicació i propagandístics, a l'autoritat de l'Estat com a principal garant de l'*orden* i el *bien común*. Aquest plantejament, emparat en la proclamació de l'estat de guerra, es va traduir en el control de la informació a través de la censura militar durant els primers moments de la guerra civil. La ràpida feixistització del règim, i més concretament el control directe de la propaganda per Falange, expliquen les pretensions inicials que inspiraren la Llei de Premsa de 1938 i, en general, la política comunicativa d'aquells anys. Momentàniament, es va anar definint un marc legal que sancionava la intervenció estatal dels mitjans de comunicació a partir d'una concepció totalitària de la propaganda, orientada a la creació d'una *cultura popular* i a la formació d'una *conciencia nacional* segons, sobretot, el model de la Itàlia feixista. Precisament, la llarga vigència de la Llei de Premsa permet parlar d'una certa uniformitat en la política informativa de la dictadura, tot i la lenta concreció d'un aparell institucional paral·lel a la situació política i a les disputes internes (que permeten individualitzar diverses etapes), ja que, més enllà d'aquestes circumstàncies, aquesta llei va servir essencialment per a sancionar el control estatal de la informació com a apèndix de l'ordre públic. Aquesta premissa va fonamentar la política informativa, que quasi no va arribar més enllà del control i de la censura, tal com va passar davant la línia d'exclusivitat que proclamava el partit únic; una disputa que va anar dilucidant-se a través de l'atribució de competències en l'àmbit provincial segons les estratègies seguides a tenor de l'evolució política general des de 1941.

69. Vegeu C. BARRERA DEL BARRIO, «Políticas de información y propaganda durante el franquismo», J. TUSELL, S. SUEIRO, J. M.ª MARÍN y M. CASANOVA (eds.), *El régimen de Franco (1936-1975). Política y relaciones exteriores II*, Madrid, UNED, 1993, 97-109.

En aquest context, el cas d'Alacant resulta summament il·lustratiu de l'abast del projecte totalitari de nacionalització de les consciències defensat per Falange. El fet cert és que, des del primer moment, el Govern Civil de la província va jugar un paper essencial en el control de la informació, sota la dictadura, i que, d'aquesta manera, es va reforçar el seu pes polític tradicional sobre la societat a través del control del poder local i l'ordre públic. Aquesta situació, com hem esmentat ja, es va consolidar, sobretot, a mesura que es van normalitzar les relacions amb l'autoritat militar de la província pel que fa a algunes competències, però també a mesura que es va imposar l'autoritat del governador civil sobre el partit únic. Les atribucions en seguretat i ordre públic s'ampliaren, de manera que les autoritats governatives van estendre el control a l'àmbit de la vida privada (tal com va passar amb la censura postal) i van col·laborar amb l'Església catòlica en la tutela i la recristianització de la moral i els costums públics. D'aquesta manera, la política informativa va ser un apèndix dels mecanismes governamentals de control social, essencialment de l'ordre públic; vigilància governamental i tutela eclesiàstica fonamentaren així, de manera efectiva, el control de les consciències. Aquesta situació contrasta amb l'immediat fracàs de la tasca propagandística del partit únic, l'actuació del qual va quedar pràcticament limitada al control d'uns pocs actes personals de propaganda i, sobretot, a la celebració de les principals commemoracions del règim. Sempre sota l'autoritat del governador civil, la pretensió d'avançar en la configuració d'un model propagandístic totalitari dirigit pel partit a penes va arribar més enllà del control efectiu de la premsa de la província dins la Cadena del Movimiento, a més del funcionament de l'emissora Radio Falange. En conseqüència, cal parlar d'un aparell propagandístic limitat que, a més de resultar incoherent, va xocar amb la resta de la política cultural i educativa de caire tradicional i confessional.

En última instància, aquesta qüestió guarda una estreta relació amb l'ambigüitat i les tensions que van caracteritzar la institucionalització del *nuevo Estado* i el procés de socialització de la població en els valors i les idees del règim. En aquest sentit, cal assenyalar que el projecte falangista (que, en bona mesura, es va plasmar en un aparell enquadrador i propagandístic que, inspirat en el feixisme i dirigit a la *nacionalización de las masas*, havia de servir com a avantguarda en la construcció d'un model totalitari d'Estat) no solament es va produir sobre una base ideològica en què va ser central l'element tradicional i catòlic sinó que essencialment va xocar amb l'evidència d'una societat desmobilitzada per la derrota en la guerra i la repressió, i queda sotmesa sobretot a un model socialitzador de caire tradicionalista en l'aspecte polític, i confessional en el religiós, que, tutelat per l'Església catòlica, va estar defensat des de les principals institucions culturals i a través de l'aparell educatiu.⁷⁰

70. Vegeu el meu article «Cultura, propaganda y opinión en el primer franquismo», *Ayer* 33, 1999, 147-166.